

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА» У СИСТЕМІ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті, в проєкції на завдання полікультурного виховання молоді, висвітлено актуальну філософсько-педагогічну проблему переосмислення сутності поняття «культура» у сучасній гуманітарній міждисциплінарній парадигмі. Здійснено аналіз наукового доробку щодо визначення терміна «культура» та виокремлено соціальні й психологічні категорії, які становлять природу цього суспільного явища.

Ключові слова: культура, особистість, ідентичність, багатокультурне суспільство, полікультурне виховання.

Реалізація полікультурного виміру у виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу сприяє розвитку гуманних та толерантних людських відносин, навчає особистість пізнавати різні культури, позитивно та толерантно сприймати відмінності інших та ефективно взаємодіяти у сучасному полікультурному суспільстві.

Видатні педагоги Я. Коменський, Й. Песталоцці, К. Ушинський, В. Сухомлинський у розуміння поняття «культура особистості» вкладали такі засадничі характеристики, як освіченість, глибока моральність, науковий світогляд, повага до духовної спадщини та традицій свого народу. Саме це стало основою для розвитку гуманістичних ідей, які піднесли теорію й практику сучасної української педагогіки на новий щабель розвитку.

Безпосередній взаємозв'язок феномену культури та процесу виховання молоді висвітлено у працях сучасних українських педагогів Р. Арцишевського, І. Беха, Є. Більченко, Л. Гончаренко, О. Гриценко, В. Кузьменко, Г. Левченко, О. Пометун, О. Сухомлинської. Але залишаються малодослідженими питання впливу сучасних соціокультурних чинників на процес полікультурного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Метою статті є з'ясування, у проєкції на завдання сучасної системи полікультурного виховання молоді, сутності поняття «культура» у міждисциплінарній парадигмі таких наук, як культурологія, філософія, соціологія, психологія та педагогіка. Зокрема нашим завданням є виокремлення психолого-поведінкових компонентів суспільного феномену культури, які становлять багатогранну природу цього явища.

На сучасному етапі активізується педагогічний пошук щодо проблеми взаємодії культури й виховання. З одного боку, це пояснюється тим, що культурна сфера проявляється в суспільному житті здебільшого через видовищно-візуальні форми вираження. Така тенденція зумовлена політичними, економічними та іншими соціаль-

ними чинниками й посилюється завдяки домінуванню у сучасному інформаційному просторі візуальних каналів передачі інформації: телебачення, Інтернету, ілюстрованих друкованих видань та реклами в усіх її проявах.

З іншого боку, сучасна шкільна система виховання, під час формування в учнів уявлень про культуру, послуговується традиційними підходами ознайомлення учнів із культурними явищами, використовуючи здебільшого такі виховні форми, як ярмарки народних ремесел, фестивалі народної пісні та танцю, конкурси національного одягу, демонстрації предметів побуту тощо. Відповідно в індивіда формуються уявлення про культуру, які асоціюються передусім із її фольклорними компонентами обрядового та соціально-побутового характеру. Використання у виховному процесі таких демонстраційних атрибутів культури формує в учнів поверхневе уявлення про її сутність. Особливо це помітно, коли йдеться про сферу полікультурного виховання молоді. Як результат, ціннісна складова пізнання іншої культури є нестійкою, а діяльнісний характер залишається, як правило, поза увагою педагогічного процесу.

Варто зазначити, що значний вплив на молоду аудиторію здійснює також фактор так званої «масової» чи «бульварної» культури, яка активно поширюється в сучасному інформаційному просторі та ламає встановлені століттями моральні й естетичні канони суспільства. Як результат такого впливу, — молодь досить часто сприймає культурну спадщину минулих поколінь у спрощеній та вульгаризованій формі, без глибокого осмислення усієї багатогранності цього феномену. Поза увагою залишаються важливі пласти культури, без розуміння яких є неможливим як процес глибокого пізнання культури, так і ефективна міжкультурна взаємодія.

Провідні гуманітарні категорії «культура», «освіта», «виховання» перебувають у постійному взаємозв'язку впродовж розвитку людської цивілізації. Зокрема, сутність виховання полягає в тому, щоб поступово навчати молодь дотримуватись принципів, законів і правил суспільного духовного розвитку, тобто формувати всебічно й гармонійно розвинену особистість. Молодь повинна стати повноцінним суб'єктом культури, який виробив власну моральну оцінку світу задля його перетворення на благо людей, — зазначає у фундаментальній праці «Виховання особистості» академік Іван Бех. [1, с. 722]. Іншою неодмінною умовою культурного поступу є становлення та розвиток демократичних і правових суспільних традицій. У цьому контексті серед низки базових принципів виховання юної особистості Євгенія Бондаревська в педагогічній концепції «Виховання дитини як людини культури» особливий наголос робить на поєднанні процесів пізнання культури та формування громадянських якостей особистості. З іншого боку, дослідниця надає велике значення ролі

«педагогічної допомоги» під час формування як власної культурної ідентичності, так і загальнолюдських культурних норм [2, с. 27].

Культура є складним та багатограним явищем, наукове осмислення якого зумовлює появу низки різних трактувань й теоретичних обґрунтувань цього суспільного феномену. Під поняттям «культура» в добу античності розуміли вміння дбайливо вирощувати сільськогосподарські культури. Вперше на значення культури у духовному розвитку особистості вказав у своїй праці «Тускуланські бесіди» Марк Тулій Цицерон (45 р. до н. е.): «Обробіток душі — це і є філософія, тобто культура життя: вона випалює в душі вади, готує душі до посіву і сіє тільки те насіння, яке визрівши, принесе рясний врожай».

Упродовж століть людство, маючи на меті пізнання витоків, сутності та законів культурно-історичного розвитку, значно трансформувало розуміння як самого терміна «культура», так і суспільних категорій, які становлять сутність цього суспільного явища. Зокрема, у XVIII столітті під впливом німецького філософа й педагога Йогана Гердера виникла нова концепція розуміння явища культури як колективної спадщини. На переконання Гердера, «найбільш природньо виглядає та держава, де живе один народ з єдиним національним характером» [3, с. 302]. Гердеру належить й інша важлива думка про те, що між досягненнями національної культури та загальнолюдським культурним надбанням не існує жодних суперечностей. Спираючись на позиції наступності й єдності соціокультурного прогресу, учений вважав процес формування в особистості поваги до історії й культури інших народів необхідною складовою виховання.

На відміну від Гердера, розуміння терміна «культура» у Зигмунда Фрейда є значно ширшим і не настільки прив'язаним до колективних національних почуттів. Під культурою відомий психолог розумів усе, що є у житті людини і відрізняє її поведінку від поведінки тварин. До неї належать, з одного боку, усі людські знання й уміння, спрямовані на пізнання природи та вироблення необхідних товарів, а з іншого, весь процес комунікації між членами певної культурної групи та важелі його регулювання. За Фрейдом, культура ґрунтується на сублімації сильних людських інстинктів, тобто розвитку культурних потреб особистості шляхом подолання негативних інстинктів агресії, злоби, заздрощів [6, с. 127]. Попри це, Фрейд, як і Гердер, визначаючи культурний рівень того чи іншого суспільства, великого значення надавав умінню його членів об'єднуватися в дієві соціальні групи, спільноти. Саме в соціальному середовищі, на думку дослідника, особистість може захистити себе та культурно розвиватися.

Подібною думки дотримується сучасний американський культуролог Леслі Вайт, який вважає, що культура — це сукупність феноменів, котрі пов'язані поміж собою притаманною винятково людині

здатністю надавати символічне значення думкам, діям і предметам та сприймати їх. За Вайтом, до культури належать ідеї, вірування, відносини, почуття, дії, моделі поведінки, звичаї, закони, твори мистецтва, мова, знаряддя праці тощо. Але вчений чітко відмежовує культуру від поведінки людини, відносячи цю сферу до об'єктивних категорій. Між поведінкою і культурою, психологією та культурологією існує така ж різниця, як між мовою та мовленням, — зазначає науковець [10, с. 132-133].

Сучасний нідерландський учений Герт Гофстед дійшов висновку, що на етапі формування психологічних якостей кожна людина функціонує за певною культурною програмою. Дослідник вважає, що особистість, з одного боку, діє у соціальному середовищі відповідно до закладеної у ньому тією чи іншою культурою ментальної програми, а з іншого — має потенційну можливість адаптації й до інших культурних середовищ і змогу ефективно діяти в нових умовах. У цьому випадку початкова ментальна база лише індикує ту характерну для кожної людини програму, яку вона отримала у минулому й котра залишається і надалі для неї близькою та зрозумілою. За Гофстедом, особистість ментально запрограмовується у ранньому дитинстві, зокрема, у середовищі сім'ї. Згодом таке програмування триває під час перебування індивіда в інших соціальних групах: дитячому садку, школі, університеті, на робочому місці тощо. Оскільки такі впливи відбуваються за взаємодії різних соціальних груп, можна вважати культуру суспільним феноменом. Водночас Гофстед зазначає, що стверджувати про культурне програмування варто лише тоді, коли йдеться про культурні взаємобміни, взаємовпливи, тобто за динамічного розвитку діалогу різних культур [7, с. 132-133]. Відповідно, поняття «культурне програмування» втрачає сенс в умовах ізоляції культури, оскільки така система формує в особистості не програму вдосконалення й мобільності, а застигли догми. Такий висновок дослідника є важливою тезою в обґрунтуванні важливості й актуальності полікультурного виховання за сучасних умов.

Американський соціолог Орландо Паттерсон висловлює ідеї, близькі до поглядів Герта Гофстеда. Культура, на думку Паттерсона, виражається передусім в алгоритмах мислення (*maps of meaning*), які роблять специфічні культурні категорії (цінності, ідеали, традиції тощо) зрозумілими для усіх членів цієї соціальної групи. У цьому контексті Паттерсон розрізняє спільноту культурну та етнічну і вважає, що у будь-якій спільноті почуття приналежності до тієї чи іншої культурної групи (релігійної, мовної, соціальної, професійної тощо) не відіграють для людини вирішальної ролі. Вона може втрачати зв'язок з однією групою й успішно віднаходити себе в середовищі іншої групи тієї ж категорії. Незважаючи на це, в особистості відчуття приналежності саме до етнічної групи є домінуючим й

остаточним. [9, с. 151-178]. Саме крізь призму рідної культури, на думку Паттерсона, особистість пізнає та інтерпретує навколишній світ. Завдяки спільним культурним цінностям та нормам взаємовідносини в тій чи іншій етнічній спільноті стають структурованими й упорядкованими.

Позицію Паттерсона щодо особливого статусу етнічної складової у структурі культури підтверджує сучасний канадський науковець у сфері міжкультурної освіти Віл Кимліка. На основі аналізу досвіду міжкультурних впливів у різних країнах світу дослідник доходить парадоксального висновку: «З одного боку, лібералізація культури природно супроводжується певним розмиванням національної ідентичності, спричиняючи зменшення кількості спільних рис всередині кожної національної культури й відповідне зростання кількості спільних рис між різними культурами. Але з іншого боку, цей самий процес не тільки не усуває національну ідентичність, а, навпаки, супроводжується підвищеним відчуттям приналежності до своєї нації», зазначає Кимліка [8, с. 245]. Це явище дослідник пояснює тим, що національна ідентифікація ґрунтується на «приналежності», а не на «досягненні», і тому є глибиннішою, створюючи відчуття безпеки для членів певної групи.

Отже, зроблено багато спроб визначення сутності терміна «культура» з позицій різних сфер людського буття. Беручи до уваги динаміку розвитку людської цивілізації, жодне з таких визначень не може претендувати на всеосяжність та універсальність. Аналіз наукових досліджень у гуманітарній сфері дає нам змогу зазначити, що вся багатоманітність визначень та опису явищ людської культури розподіляється між антропологічними, соціологічними і філософськими підходами до об'єкта аналізу. Антропологічний підхід ґрунтується на визнанні унікальності, неповторності та рівноцінності всіх історичних форм буття культури. Тому антропологічні визначення культури — це ті, що визнають самодостатність і самоцінність будь-якої конкретної форми культури, незалежно від рівня її розвитку [5; 10]. Соціологічні визначення зосереджують увагу на особливостях організації й формування життя певного суспільства [7; 8; 9]. У філософських визначеннях актуалізуються певні риси, характеристики, закономірності у житті суспільства, які становлять фундамент тієї чи іншої культури і визначають причину та напрям її розвитку [3; 4; 6].

Аналізуючи сутність поняття «культура», за основу ми обрали діяльнісний підхід, динаміка котрого дає змогу інтегрувати культурні процеси із освітньо-виховною традицією суспільства. Культура як складна соціальна система має здатність адаптуватися до змінних внутрішніх і зовнішніх умов свого існування і є відкритою для обміну, перегляду й примноження. Тобто, будь-якій культурі властива як внутрішня різноманітність, так і наступність, що забезпечується на-

явністю успадкованих уявлень з минулого. Такий характер феномену культури уможливує збагачення культурного процесу новими цінностями, смислами і значеннями. Відповідно, у ракурсі діяльнісного підходу культура розглядається не лише як сукупність багатограних та різноманітних цінностей, звичаїв і традицій суспільства, не лише як мистецька спадщина, а як динамічний процес, що дає змогу різним спільнотам переглядати і змінювати істотні характеристики відповідно до соціокультурних потреб. За діяльнісного підходу сутність культури можна розглядати не тільки як матеріальні надбання і духовні цінності, котрі створені людиною у процесі цілеспрямованої діяльності, але й, передусім, як відносини, що виникають за нагромодження, обміну, трансляції культурних смислів і значень.

Отже, культура є не лише сукупністю матеріальних та духовних цінностей. Перший рівень цього суспільного феномену охоплює людей та предмети, другий — форми поведінки та почуття, а третій, вищий, рівень культури передбачає гармонійне поєднання компонентів першого та другого рівнів. Підтвердженням цієї думки є позиція британського антрополога Варда Гуденоуфа: «Культура — це форми речей, що знаходять своє відображення в голові людини. Культура — це моделі, за якими людина сприймає певні речі, це відношення речей між собою та їх інтерпретація. Саме тому усе те, що люди роблять, або про що говорять, є продуктом їхньої культури» [5, с. 242].

Аналізуючи різні підходи науковців до розуміння сутності культури, ми дійшли висновку, що у виховному процесі це поняття варто розглядати не лише як духовну та матеріальну спадщину, а, передусім, як специфічний спосіб людської діяльності, сукупність моделей мислення, символів, цінностей та норм, які свідомо чи підсвідомо формують ідентичність особистості.

На підтвердження цього припущення здійснимо спробу описати рівні пізнання культури, системне залучення яких під час полікультурного виховання створює у свідомості особистості цілісне й глибоке уявлення про певну культуру. Як зазначалося вище, поверхневий рівень нашого сприйняття культури охоплює такі її невід'ємні характеристики, як народні пісні, музика, танці, ігри, обряди, їжа, одяг, народні свята, вірування, традиції, ремесла тощо. Такі традиційні елементи культури, що становлять основу її духовної спадщини, здебільшого представляють її фольклорно-обрядову складову і є поширеною практикою суспільної репрезентації певних культурних груп. Відповідно ці елементи, на нашу думку, складають видовищно-демонстраційний рівень культури, який сприймається індивідумом, як правило, на свідомому рівні. Інші рівні пізнання культури визначають її психолого-поведінкову природу, мають більш глибокий та часто прихований характер і сприймаються індивідумом переважно на підсвідомому рівні. Саме сюди ми можемо віднес-

ти окремі характеристики, які відображають специфіку поведінки представника тієї чи іншої культури у комунікативній, побутовій, соціальній, психологічній та естетичній сферах. Кожному із таких рівнів притаманний перелік певних елементів. Зокрема, філософсько-педагогічний рівень визначає характер раціонального та логічного сприйняття дійсності, сенс життя, моральні канони поведінки, ідеал вихованості, крос-культурні особливості народної педагогіки, уявлення про дружбу тощо. Комунікативний рівень охоплює спосіб вибору мови спілкування у міжкультурному діалозі, значення рідної мови у культурному розвитку особистості, особливості невербальної комунікації, вміння слухати та культуру зворотного зв'язку, соціальні дистанції у спілкуванні, моделі ведення діалогу та характер вираження спонукальної дії до опонента, статус приватності у діловій комунікації тощо. Відмітними рисами психологічного рівня є спосіб прийняття індивідуальних рішень, домінування співпраці чи конкуренції у спільній діяльності, емоційний контроль, крос-культурні особливості перебігу емоцій радості, щастя, вини, страху, горя тощо. Естетичний рівень передбачає такі категорії, як концепція краси та ідеал краси; споглядальне або творче сприйняття дійсності; сутність духовної насолоди, естетичні уявлення про природу та мистецтво, спосіб упорядкування фізичного простору; концепції минулого та майбутнього. Соціальний рівень — ставлення до гендерного, вікового, професійного, майнового та інших статусів, поняття лідерства, уявлення про соціальну справедливість, розуміння сутності морального вчинку, спосіб визнання провини; ставлення до праці та темп роботи, спосіб прийняття колективних рішень. Пізнання побутового рівня культури дає нам уявлення про особливості впорядкування приміщень, підтримання в них чистоти, особисту гігієну, управління часом, турботу про власне здоров'я, розуміння сутності активного способу життя, відпочинку, дозвілля.

Відповідно до описаних рівнів пізнання, кожна культура є сумою певних психолого-поведінкових особливостей, які надають їй характеру самотності серед інших. Наведені елементи культури є специфічними для кожної країни, регіону, етнічної чи соціальної групи. Попри це, усі вони є важливими у пізнанні сутності та самотності певної культури та у своїй синергії створюють потенціал для збагачення й розвитку світової цивілізації.

Узагальнюючи вивчення проблеми сучасного розуміння поняття «культура», зазначимо, що всі способи аналізу та синтезу культурних явищ у гуманітарній сфері, зокрема й педагогіці, стосуються пошуку відповіді на запитання: ми освоюємо культуру чи створюємо її, ми намагаємося пізнати культуру чи є її частиною? У цьому сенсі варто наголосити на ролі інтегративної функції феномену культури. Її сутність полягає у здатності об'єднувати людей у певні соціальні

спільноти, незалежно від походження чи місця проживання, етнічної чи конфесійної приналежності, світоглядних та ідеологічних орієнтацій. Відповідно, суттєвим надбанням культури є потенціал внутрішніх культурних спільнот, які усвідомлюють свою значущість та самобутність у рамках певної культури. Сюди можна віднести культуру певних етнічних груп, конфесійних об'єднань, соціальних верств, субкультури тощо. Отже, ми прийшли до розуміння того, що у міжкультурних відносинах ключову роль відіграє процес екстеріоризації, за якого зовнішні дії народжуються шляхом розвитку й трансформації внутрішніх структур.

Підводячи підсумок, зазначимо що кожна культура чіткіше проявляє своє багатство та своєрідність, якщо розглядається порівняно з іншими культурами. У сенсі полікультурного виховання важливо брати до уваги той аспект, що культура є не лише духовно-матеріальною спадщиною тієї чи іншої соціальної групи, але й колективним кодексом світоглядних уявлень, норм і правил соціальної поведінки. Таким чином, динаміка розвитку сутності поняття «культура» у таких науках, як антропологія, філософія, соціологія, психологія та культурологія формують перед системою освіти й виховання нові виклики щодо трансформації освітньо-виховного процесу загальноосвітнього навчального закладу у контексті потреб полікультурного суспільства. Особливого значення набуває суспільний запит щодо формування в особистості ключових культурних та інтеркультурних компетентностей як рис активного й відповідального громадянина.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: підручник / І. Д. Бех. — К.: Либідь, 2008. — 848 с.
2. Бондаревская Е. В. Педагогика : личность в гуманистически ориентированных теориях и системах воспитания : учеб. пособие для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений, слушателей ИПК и ФПК / Е. В. Бондаревская. — М. — Ростов-на-Дону : Творческий центр «Учитель», 1999. — 560 с.
3. Гердер И. Идеи к философии истории человечества / И. Гердер. — М.: Наука, 1977. — 703 с.
4. Кертман Л. Е. История культуры стран Европы и Америки / Л. Е. Кертман. — М.: Высшая школа, 1987. — 304 с.
5. Explorations in Cultural Anthropology : Essays in Honor of George Peter Murdock / Goodenough Ward H. (editor). — New York : McGraw-Hill Book Company, 1964. — 216 p.
6. Freud S Das ungehabene in der Kultur. In Kulturtheoretischen Schriften / Sigmund Freud. — Frankfurt S Fischer Verlag, 1974. — 193 p.
7. Hofstede G Software of the Mind. Intercultural cooperation and its importance for survival / Hofstede Geert, Micheal Minkov. — 3 rd. ed. — 2010. — 549 p.
8. Kymlicka W Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights / W Kymlicka. — Oxford: Clarendon Press, 1995. — 265 p.

9. Patterson O Ethnicity theory and experience. Context and choice in ethnic allegiance / Orlando Patterson. — Cambridge, MA Harvard University Press, 1975. — 309 p.
10. White L. A. The concept of culture / L. A. White // Ethnological Essays : Selected Essays of Leslie A White. — University of New Mexico Press, 1987.

В статье рассмотрена актуальная философско-педагогическая проблема переосмысления сущности понятия «культура» в современной гуманитарной междисциплинарной парадигме в проекции на задачи поликультурного воспитания молодежи. Осуществлен анализ научного опыта определения термина «культура» и выделены социальные и психологические категории, составляющие природу этого общественного явления.

Ключевые слова: культура, личность, идентичность, поликультурное общество, поликультурное воспитание.

P. I. Kendzor

Reconsideration of the Notion «Culture» in the System of Multicultural Education of the Personality

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str, Kyiv, Ukraine)

The article highlights the crucial philosophical and pedagogical problem of understanding of the phenomenon of «culture» on the basis of acquired knowledge in the modern system of multi-cultural education of young people. An analysis of scientific experience in the definition of «culture» has been done, and social and psychological categories that constitute the nature of the social phenomenon have been singled out, particularly in the modern system of multicultural education. Specifically, in terms of intercultural dialogue, it should be noted that each culture more clearly shows its richness and originality when considered in comparison with other cultures. Culture is proved to be the sum of certain distinctive features as a spectacular demonstration at psychological and behavioral levels that provides its character's identity. Culture is not only the spiritual and material heritage of a particular social group but a collective code of worldviews, values, norms and rules of social behavior.

Keywords: culture; identity; identification; multicultural society; multicultural education.

References

1. Bekh, I. D. (2008). *Vykhovannia osobystosti* [Education of Personality]. Kyiv: Lybid.
2. Bondarevskaya, E. V. (1999). *Pedagogika: lichnost v gumanisticheski orientirovannykh teoriakh i sistemakh vospitaniia* [Pedagogy: Personality in Humanistic Oriented Theory and System of Education]. Moscow: Rostov-on-Don: TTs «Uchitel».
3. Gerder, I. (1977). *Idei k filosofii istorii chelovechestva* [Ideas by Philosophy of Mankind History]. Moscow: Nauka.
4. Kertman, L. E. (1987). *Istoriia kultury stran Evropy i Ameriki* [Cultural History of Europe and America]. Moscow: Vysshaya shkola.
5. Patterson, O. (1975). *Ethnicity Theory and Experience. Context and Choice in Ethnic Allegiance*. Cambridge, MA Harvard University Press.
6. Freud, S. (1974). Das ungenügende in der Kultur. In *Kulturtheoretischen Schriften*. Frankfurt: Verlag.
7. Goodenough, W. H. (Ed.). (1964). *Explorations in Cultural Anthropology: Essays in Honor of George Peter, Murdock*. New York: McGraw-Hill Book Company.

8. Hofstede, G., & Micheal, M. (2010). *Software of the Mind. Intercultural Cooperation and its Importance for Survival* (3rd ed.).
9. Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press.
10. White, L. A. (1987). *The Concept of Culture*. In *Ethnological Essays: Selected Essays of Leslie A White*. University of New Mexico Press.